

Goran Nikolić, *Kurs dinara i devizna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Stubovi kulture, Beograd 2003, str. 237

Goran Nikolić je istraživač-saradnik u Institutu za naučnoistraživački rad Privredne komore Srbije (bivši Institut za spoljnu trgovinu). Iako pripada najmlađoj generaciji naučnih radnika (1974), Nikolić je već objavio više desetina radova u stručnoj i naučnoj periodici, pretežno iz oblasti konjunktura spoljne trgovine. Ova knjiga predstavlja izmenjen i dopunjen magistarski rad koji je autor pod istim naslovom odbranio na Ekonomskom fakultetu u Beogradu.

Ambiciozno postavljen cilj istraživanja G. Nikolića da prikaže deviznu politiku u državi koja je sve vreme svog postojanja bila izložena brojnim ekonomskim i političkim uticajima, što je neposredno ili posredno uticalo na kretanje kursa njene valute, zahtevao je da se istraži celokupna privredna situacija Kraljevine Jugoslavije. Naime, devizna politika je jedan od najvažnijih segmenata ukupne ekonomske politike i neposredno utiče na stabilnost valute i spoljnotrgovinsku razmenu i na taj način je presudan činilac koji kreira opštu privrednu i socijalnu klimu u zemlji.

U knjizi je korišćen problemski metod koji je kod ove vrste radova najprimereniji. Precizna periodizacija u okviru pojedinih poglavlja ne odgovara historiografski usvojenoj šemi hronologije Kraljevine Jugoslavije. Prepoznaju se jasno određeni hrono-

loški međaši koji zaokružuju pojedine periode u privrednom razvoju zemlje koje su prihvatili pisci ekonomske istorije. Periodizacija se najbolje ogleda u trećem poglavlju koje je podeljeno na razdoblja od: 1918–1923, period depresijacije dinara; 1923–1925, oporavak i snažanje dinara; 1925–1931, period stabilnog dinara; 1931, III kvartal – eksperiment sa zlatnim dinarom; 1931–1933, vreme ekonomske krize i ponovna depresijacija dinara; 1933–1938, ponovno uspostavljanje stabilnosti dinara; 1938–1941, kriza dinara izazvana ratnom psihozom i izbijanjem rata u Evropi. Ova periodizacija nije nepoznata istraživačima ekonomske istorije, pogotovo ukoliko se bave novčanom privredom.

Kompozicija knjige sistematizovana je u pet glava u kojima se razmatra 27 tema i obrađuje 105 ekonomskih, političkih i socijalnih pitanja. Ovakva razdrobljenost u kompoziciji rada omogućila je detaljnu obradu svakog elementa istraživanog problema koji, tematski složeni kao mozaik, daju kompletnu sliku privredne klime za sve vreme postojanje jedne države.

Istraživanje G. Nikolića temelji se najvećim delom na objavljenim ekonomskim izveštajima iz tog perioda i fondovima Arhiva Srbije i Crne Gore (fond Milana Stojadinovića i fond Ministarstva finansija), kao i na

onovremenoj štampi i periodici. U popisu literature, četvrtina je strane provenijencije a veliki broj knjiga je najnovijeg datuma.

U metodološkom postupku prepoznaje se ekonomsko obrazovanje autora. Međutim, analizirajući veliki broj neekonomskih činilaca koji utiču kako na deviznu politiku i kurs dinara, tako i na opšte privredne tokove u zemlji, Nikolić nezaobilazno pravi osvrt u prošlost i razmatra istorijski nastanak i razvitak svakog segmenta ekonomske politike. To radu daje karakter ekonomsko-istorijske studije. Na taj način se spontano nastavlja tradicija pisanja ekonomske istorije u našoj zemlji, koja je uglavnom bila u domenu ekonomista.

Nejaka privreda Kraljevine Jugoslavije bila je izložena cikličnim promenama u svetskoj privredi, svojstvenim liberalnom kapitalizmu. Novonastala država i sama prihvatajući liberalnu ekonomsku doktrinu, barem u prvoj deceniji svog postojanja, nije raspolagala sredstvima i metodama da to spreči. Stoga su se sva kretanja u svetskoj privredi, pozitivna i negativna, odražavala na jugoslovensku privredu. Uočavajući to, autor je prva dva poglavlja posvetio kretanjima u svetskoj privredi tako da i ona čine opšti okvir istraživanja i praktično imaju karakter uvoda.

Dominantni problemi svetske privrede u prvoj poratnoj deceniji, kako uočava autor, uglavnom su nastali kao posledice rata: inflacija – koja je dovela u pitanje stabilizovanje vodećih

ekonomski valuta; visoke kamatne stope koje su uticale na kretanje kapitala i investicija; ratni dugovi i reparacije – koji su vršili značajan pritisak na platne bilanse zemalja i budžetsku politiku što je opet imalo implikacije na održavanje željenog nivoa deviznog kursa i njegovu stabilnost.

Kratka ekonomska skica Kraljevine Jugoslavije data je kroz nekoliko parametara: stopu rasta bruto nacionalnog proizvoda i dohotka po stanovniku, koji je upoređen sa zemljama u okruženju; strukturu društvenog proizvoda po delatnostima, životni standard stanovništva, kapital i investicije, spoljnotrgovinsku razmenu. Ovi indikatori privrednog razvitka su inače nezaobilazni u analizama ekonomista.

Kretanje kursa dinara i mere devizne politike – teme koje predstavljaju centralni predmet istraživanja – obrađeni su u trećem poglavlju i čine najznačajniji deo knjige.

Uzroci slabljenja dinara u prvim poratnim godinama objašnjeni su kao posledica unošenja velikih količina austrougarskih kruna u zemlju ali, što je ređe isticano u literaturi, i zbog veće tražnje deviza usled povećanih uvoznih potreba što je izazvalo nestašicu stranih platežnih sredstava. Od 1919. do kraja 1922. godine, sprovedena je inflatorna politika. Zaduživanjem države kod Narodne banke rastao je kontingent novčanica u optičaju (novčana masa). Početkom 1923. godine prestalo je zaduživanje države, a puštanje novčanica u promet kretalo se u dozvoljenim granicama. Period

1923–1925. godine odlikuje se postepenim ali stalnim i sigurnim snaženjem kursa dinara. Od jula 1925. kurs dinara se stabilizovao na 9,13 švajcarskih franaka za 100 dinara i na tom nivou je ostao narednih pet godina. Ova stabilizacija je izvedena zahvaljujući vezanom sistemu devizne trgovine kojim je Narodna banka zagošpodarila berzom. Otkupom 1/3 deviza od izvoznika za račun države formirana je jaka rezerva kod Narodne banke kojom nije bilo teško kontrolisati devizno tržište i intervenisati radi njegove stabilizacije (ovaj period dugotrajne stabilizacije pod režimom papirnog novca ohrabrio je monetarne i političke vlasti da pokušaju eksperiment sa zlatnom valutom).

Sredinom 1931. godine jugoslovenske monetarne vlasti su učinile neočekivani potez – uvele su konvertibilnost dinara. Iako je ovaj neuspeli monetarni eksperiment trajao svega 102 dana, ostao je duboko urezan u sećanje savremenika. Kao razloge za ovu „avanturu“ autor navodi procene ekonomista da će se uvođenjem konvertibilnosti sprečiti negativne posledice u jugoslovenskoj privredi i ojačati poverenje u nacionalnu valutu, ali i snažan politički pritisak pošto je kralju Aleksandru bio potreban jak politički poen.

Kao podloga za stabilizaciju dinara poslužio je francuski zajam od 1.025 miliona franaka, najveći zajam koji je Francuska odobrila između dva svetska rata. Prema Zakonu o novcu, koji je donet 11. maja a stupio

na snagu 28. juna 1931, za vrednost dinara je određena podloga od 26,5 miligrama zlata, a izvoz zlata i deviza bio je slobodan. Postojala su i izvesna ograničenja, pa je bila zabranjena kupovina deviza za izvoz kapitala i kupovinu hartija od vrednosti u inostranstvu. Međutim, ubrzo su se pojavile negativne posledice isforsirane konvertibilnosti dinara, koje su se ogledale u znatnom odlivu kapitala iz zemlje, smanjenju deviznih rezervi Narodne banke i poljuljanom poverenju u domaću valutu. Autor je izračunao da su gubici usled odliva deviza i zlata iz zemlje iznosili oko 3% tadašnjeg društvenog proizvoda, odnosno 1,5 milijardi dinara.

Treće poglavlje autor je završio prikazivanjem najvećeg ekonomskopolitičkog događaja između dva svetska rata. Prekretnicu u ekonomskoj politici i kraj liberalne doktrine predstavljala je Velika ekonomska kriza, koju američki autori porede po snazi dejstva i političkim implikacijama sa Prvim svetskim ratom. Jedna od posledica krize bila su devizna ograničenja u platnom prometu i pristupanje regulisanju međudržavnih odnosa bilateralnim sporazumima – sistem koji je u međunarodnoj trgovini poznat kao kliring. Autor nam razjašnjava mehanizme modifikovane klirinške razmene uvođenjem privatnog kliringa, kada klirinške doznake postaju predmet trgovine na berzi, što je olakšavalo trgovinsku razmenu između zemalja.

U četvrtoj glavi autor analizira faktore koji su uticali na kurs jugoslo-

venske valute u periodu 1918–1941. godine. Kretanje vrednosti dinara posmatra kroz prizmu međusobne uslovljenosti i isprepletanosti spoljne i unutrašnje vrednosti jugoslovenske monete od kojih je, zaključuje, prva bila značajno određena platnobilansnom situacijom, a druga monetarnom politikom. Pri tom, aktiva platnog bilansa, po njegovom mišljenju, nije dovoljan uslov za održavanje stabilne vrednosti novca, mada bi stalni platni deficit doveo do iscrpljivanja deviznih rezervi ili do prestanka mogućnosti za nova zaduživanja zemlje u inostranstvu. Posledica toga bila bi depresijacija valute ili snažna devizna spoljnotrgovinska ograničenja. Autor je tabelarno prikazao platni bilans Jugoslavije i naveo sve stavke koje su uticale na njegov deficit a na drugoj strani one koje su ga ublažavale. Među njima su najznačajnije: pozitivna spoljnotrgovinska razmena od sredine 20-ih godina, doznake iz inostranstva, reparacije, povećan prihod od turizma, smanjena otplata inostranih dugova, strani zajmovi i strani kapital.

U petom poglavlju autor daje niz čisto ekonomskih analiza iskazujući visok stepen teorijskog znanja u bazičnoj struci – ekonomiji. Analizira efekte kursa dinara na spoljnotrgovinsku razmenu čiju vrednost ne prikazuje samo u dinarima već, zbog fluktuacije domaće valute, i njenu paralelnu vrednost u dolarima. Pri tom, uspešno koristi grafikone na logaritamskoj skali.

Jedan od najznačajnijih rezultata istraživanja u radu je analiza efekata

deviznog kursa na spoljnotrgovinsku razmenu. Pozitivna spoljnotrgovinska razmena kao najznačajnija stavka u platnom bilansu zemlje je najčešća zakonska mera preduzimana od strane vlade. Pri tom je kao sredstvo instrumentalizovana vrednost domaće valute. Precenjenost ili potcenjenost dinara prema svetskim valutama prilikom spoljnotrgovinske razmene imala je za posledicu direktnu korist, odnosno štetu. Potcenjenost valute je zbog veće konkurentnosti usled sniženih cena domaćih proizvoda na stranom tržištu doprinosila rastu izvoza uz istovremeno smanjivanje uvoza, jer je strana roba postajala preskupa. Precenjenost valute ima negativno dejstvo koje se ogleda u pogoršanju odnosa razmene usled čega dolazi do preliivanja vrednosti u inostranstvu.

Kakva je tendencija bila u spoljnotrgovinskoj razmeni Jugoslavije može se utvrditi izučavanjem bilansnih kurseva dinara prema valutama zemalja s kojima je ostvarivala najveću spoljnotrgovinsku razmenu, što autor i čini u ovom poglavlju.

Istraživanje je završeno analizom efekata deviznog kursa na spoljnu trgovinu i finansijski kredibilitet države. Sumirajući rezultate globalne ekonomske i devizne politike u međuratnom periodu, Goran Nikolić zaključuje da oni nisu bili gori od većine drugih zemalja i da se mogu oceniti kao relativno uspešni.

U iznošenju rezultata istraživanja, osim stručnih ekonomskih analiza, G. Nikolić uspešno koristi tabele i grafi-

kone. U dodatku na kraju knjige priložene su tabele sa prosečnim mesečnim kursovima na beogradskoj berzi 1919–1940 godine; kretanje uvoza i izvoza Jugoslavije 1920–1939. Dragoceni su podaci o kretanju kursa dinara u odnosu na vodeće svetske valute za svaku godinu u periodu 1919–1939; o stopi inflacije u Jugoslaviji i drugim zemljama u Evropi. Grafički je prikazan in-

deks rasta realnog bruto domaćeg proizvoda Jugoslavije u poređenju sa zemljama u okruženju za čitav međuratni period. Ovi podaci, osim što predstavljaju snažnu heurističku bazu rada, dragoceni su izvor za izučavanje ekonomske i društvene istorije.

Dr Dragan ALEKSIĆ